

müdüresinin yazdığı bu küçük risâle, devrin teknik imkânlarına göre en mükemmel şekilde iki renkli basılmış ve gazete ile birlikte yayımlanmıştır); Hacı Cemal Ögüt, *Fâtımatü'z-Zehrâ* (İstanbul 1359/1940); Hz. Fâtıma'dan bahseden her nevi eserden derlenen bilgilerin yer aldığı kitap devrin âlimlerinin takrizleriyle beraber yayımlanmıştır); Yakup Kenan Necefzâde, *Fâtıma Anamız* (İstanbul 1968); Mustafa Necati Bursalı, *Hz. Fâtıma-i Zehrâ* (İstanbul 1982); İbrahim Emîni, *Örnek İslam Kadını Hz. Fatıma* (a.s.) (trc. Fahrettin Altan — Seyyid Seccad Huseyni, Kum 1412/1992; Hz. Fâtıma konusunda hem Ehl-i sünnet'in hem de Şîa'nın ifrat ve tefrite düştüğünü söyleyen müellif Fâtıma hakkındaki Şîi görüşünü yanıstırmaktadır).

Abdülcebbar er-Rifâi, "Mu'cemü mâ kütibe 'an Fâtımatü'z-Zehrâ" adlı makalesinde (bk. bibl.) Hz. Fâtıma hakkında çoğu Şiiiler tarafından yapılan 250'den fazla Arapça, Farsça ve Urduca çalışmayı tesbit etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA:

Wensinck, *el-Mu'cem*, VIII, 219-220, 241; a.mlf., *Miftâhu künûzi's-sünne*, Beyrut 1403/1983, s. 378-379; *Müsned*, I, 93, 98, 104, 108, 118, 293; VI, 282-283; Buhârî, "Vuqud", 69, "Gusûl", 21, "Şalât", 4, "Hibe", 27, "Fezâ'ilü aşhâbi'n-nebi", 9, 12, 16, 29, "Humus", 1, "Megâzi", 14, 38, 83, "Nikâh", 109, "Nafakât", 3, 6-7, "Edeb", 113, "İsti'zân", 40, 43, "Da'avât", 11, "Ferâ'iz", 3, "İ'tişâm", 5; Müslim, "Cihâd", 51-55, 101, 107-110, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 61, 93-99; Ebû Dâvud, "Edeb", 143, 144, "Tereccül", 21; Tirmizî, "Siyer", 44, "Menâkıb", 60; Vâkıdî, *el-Megâzi*, I, 249-250, ayrıca bk. İndeks; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 357-358; VIII, 19-30; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medneti'l-münevere*, s. 105-110, 196-202; İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hüt), Beyrut 1409/1989, VII, 432; İbn Kuteybe (Ukkâşe), s. 142-143, 158, 210, 211; Belâzürî, *Fütuh* (Rıdvân), s. 75; Muhammed b. Cerîr b. Rüstem et-Taberî, *Delâ'ilü'l-imâme*, Beyrut 1408/1988, s. 5-58; Taberî, *Târîh*, II, 410, 486, 533, 537; III, 207-208, 240, ayrıca bk. İndeks; Dülâbî, *ez-Zürriyyetü't-tâhire* (nşr. Seyyid M. Cevâd el-Hüseynî el-Celâlî), Beyrut 1408/1988, s. 89-98, 149; Küleynî, *el-Uşûl mine'l-Kâfi*, I, 238-242; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 593-594; III, 151-163; Şeyh Müfîd, *el-İhtişâs*, Beyrut 1402/1982, s. 210-212; Ebû Nuaym, *Hilye*, II, 39-43; İbn Abdülber, *el-İst'âb*, IV, 373-381; İbn Şehrâşûb, *Menâkıbü âli Ebî Tâlib*, Beyrut 1405/1985, III, 318-366; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, VII, 220-226; a.mlf., *el-Kâmil*, II, 293; Beyzâvî, *Envârü't-tenzil* (Mecmû'a mine't-tefâsîr içinde), Beyrut 1314, I, 510-511; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl* (Mecmû'a mine't-tefâsîr içinde), Beyrut 1314, I, 510-511; İbn Seyyidünnâs, *Minehu'l-midah* (nşr. İffet Visâl Hamza), Dimaşk 1407/1987, s. 355-358; İbn Kesir, *Tefsîrül-Kur'ân*, II, 43-

44; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela*, II, 118-134; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: 'Ahdü'l-hulefa'ir-râşidîn*, s. 21-27, 43-48; Heysemî, *Mecme'u'z-zevâ'id*, IX, 201-212; İbn Hacer, *el-İşâbe* (Bicâvî), VI, 243; VII, 648; VIII, 53-60; a.mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, XII, 440-442; a.mlf., *Fethü'l-bârî*, VII, 107-108; Semhûdî, *Ve'fâ'ü'l-vefâ*, I, 330-334; Hazrecî, *Hulâsatü Tezhib*, s. 494; Muttakî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl*, XIII, 674-687; Şâmî, *Sübûlü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-'ibâd*, Kahire 1411/1990, VI, 640-650; Şevkânî, *Derrü's-sehâbe*, s. 273-279, 603; Mir'âtü'l-Haremeyn, II, 466-467, 976-979; Ali Fehmî Câbic, *Hüsnu's-şihâbe fî şerhi eş'ari's-şahâbe*, İstanbul 1324, s. 125-128; Hacı [Mehmet] Cemal Ögüt, *Fâtımatü'z-Zehrâ*, İstanbul 1359/1940; L. Massignon, *La Mubâhala de Medine et l'Hyperdulie de Fatıma*, Paris 1955; a.mlf., "La notion du voeu et la dévotion musulman à Fâtıma", *Studi Orientalistici in inore di Giorgio Levi Della Vida*, Roma 1956, II, 102-126; Abdülhüseyn b. Şerefeddin el-Müsevî, *el-Kelîmetü'l-garrâ fî ta'dîlî'z-Zehrâ*, Necef, ts. (Dârü'n-Nu'mân); Sââtî, *el-Fethü'r-rabbânî*, XXII, 92-97; Murtazâ el-Hüseynî el-Firûzâbâdî, *Fezâ'ilü'l-hamse mine's-şihâhi's-sitte*, Beyrut 1402/1982, s. 150-204; Meclîsî, *Bi'hârü'l-envân*, Beyrut 1403/1983, XLIII, 2-236; A'yânü's-Şî'a, I, 306-323; M. Kâzım el-Kazvîni, *Fâtımatü'z-Zehrâ 'aleyhe's-selâm mine'l-mehd ile'l-la'lad*, Beyrut 1404/1984, s. 60-64, 79-140, 179; Hâirî, *Terâcîmü a'lâmi'n-nisâ*, Beyrut 1407/1987, II, 301-338; M. Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler*, Ankara 1991, s. 185-186; M. Tâhir Â-i Şübbeyr el-Hâkânî, *Şerhu Huḡbeti's-Sıddıka Fâtımatü'z-Zehrâ*, Kum 1412; İbrahim Emîni, *Örnek İslam Kadını Hz. Fatıma* (a.s.) (trc. Fahrettin Altan — Seyyid Seccad Huseyni), Kum 1412/1992; Jane Dammen McAuliffe, "Chosen of All Women: Mary and Fâtıma in Qur'ânic Exegesis", *Islamochristiana*, VII, Roma 1981, s. 19-28; Abdülcebbar er-Rifâi, "Mu'cemü mâ kütibe 'an Fâtımatü'z-Zehrâ", *Türâşünâ*, IV/14, Kum 1409, s. 57-104; Kasım Kufralı, "Fâtıma", *Â*, IV, 518-521; L. Vecchia Vaglieri, "Fâtıma", *EI*² (Fr.), II, 861-870.

M. YAŞAR KANDEMİR

□ EDEBİYAT. Hz. Peygamber'in neslini devam ettirmesi, onun en sevdiği kızı ve Ehl-i beyt'in beş rûkûnden biri olması dolayısıyla Hz. Fâtıma'nın Resûl-i Ekrem'in hayatında önemli bir yeri vardır. Bu sebeple Hz. Peygamber ve Ehl-i beyt'inden bahseden birçok manzum ve mensur eserde Fâtıma'nın adı ve vasıfları sık sık anıldığı gibi az sayıda da olsa onun bazı edebî eserlere konu teşkil ettiği de görülmektedir. Hz. Fâtıma'dan bahseden eserleri Türk edebiyatının klasik metinleriyle tekke ve halk edebiyatına ait parçalar, folklorik ürünler ve Türk halk inançlarında yer alanlar olmak üzere gruplandırmak mümkündür. Bu eserlerde Fâtıma eşine, evine ve çocuklarına bağlı, onlara hizmet eden, becerikli, sa-

birli, güzel ahlâklı örnek bir müslüman hanımı olarak tasvir edilir. Bu tür metinlerde isminin Türk halk ağzında aldığı Fatma veya Fadime şekilleri yanında Fatma Ana, ayrıca beyaz tenli olması sebebiyle Zehrâ (Fâtımatü'z-Zehrâ), iffetli oluşundan dolayı Betül, bir hadiste cennetteki en faziletli dört kadından biri diye tanıtıldığı için "cennet hatunu", kıyamette kendisinden şefaât beklendiği için de "kıyamet hatunu" ve "seyyidetü'n-nisâ" unvanlarıyla anılmaktadır.

Hz. Fâtıma, Resûl-i Ekrem'in hayatını anlatan manzum ve mensur siyerlerde onun daima en yakınında bulunan, özellikle kız çocuklarına değer vermeyen Arap toplumunda bu kötü âdetin ortadan kaldırılmasını sağlayan değeri dolayısıyla en sevgili çocuğu olarak anılmıştır.

Başta Süleyman Çelebi'nin *Vesiletü'n-necât*'ı olmak üzere birçok mevlid metninde, bilhassa vefat bahri içinde Hz. Fâtıma'dan bahsedildiği görülmektedir. Bu bölümlerde daha çok Resûlullah'ın hastalanması, vefat edeceğini bildirmesi, Azrâil'in onun ruhunu kabzetmeye geldiğinde Fâtıma'nın onu karşılaması, vefatından sonra üzüntüsünü bir ağıt halinde dile getirmesi söz konusu edilmektedir (*Vesiletü'n-necât-Mevlid*, s. 136, 138, 190, 194). Ayrıca mevlidlerin genellikle matbû nüshalarında vefat bahrinin sonunda "Vefâtü Fâtimate'z-Zehrâ radiyallâhu anhâ" veya "Ahvâl-i Fâtıma" başlıklı müstakil bir bölüm yer almaktadır (meselâ bk. *Hikâye-i Mevlîdün-nebi*, s. 24-27; *Mevlid-i Şerîf*, vr. 117^a-121^b). Burada Hz. Fâtıma'nın babasının hastalığı ardından ağlayıp sızladığı, yemekten ve içmekten kesildiği, sonunda Hz. Peygamber'in Fâtıma'yı yanına çağırıp kendisine ilk kavuşacak yakınının o olduğu müjdesini vermesi, durumu eşine ve çocuklarına haber vermesi, derun Fâtıma'nın kısa bir vasiyetten sonra babasına kavuştuğu lirik bir üslûpla anlatılmaktadır. Bazı mevlid metinlerine eklenen "Hikâye-i Cemal"ın sonunda ise Hz. Peygamber'in vefatına dayanamayarak başını yerlere çarpıp can veren deveyi Hz. Fâtıma'nın kefenleterek defnettirdiğinden bahseden kısa bir bölüm yer alır (bk. Albayrak, s. 124).

Son devrin tanınmış mutasavvıflarından Muhammed Esad Erbilî, Süleyman Çelebi mevlidinin vezninde (fâilâtun fâilâtun fâilün) "Mevlid-i Şerîf-i Hazret-i Fâtımatü'z-Zehrâ radiyallâhu anhâ" baş-

İkili yetmiş dört beyitlik Farsça bir manzume kaleme almıştır. "Evvelâ nâm-ı Hudâ yâd âverim / Şûkr gûyân fıkır-i eltâfeş künim" beytiyle başlayan bu manzumeyi Erbilî'nin oğlu Mehmed Ali Efendi Türkçe'ye çevirmiş ve ilk beytini, "Evvel Allah adını zikr edelim / Fikr edip el-tâfına şûkr edelim" şeklinde tercüme etmiştir. Her iki manzume Esad Erbilî divanının yeni baskısında yer almaktadır (s. 250-275). Ancak burada tercümenin Esad Efendi'ye ait olduğu belirtilmektedir ki bu yanlıştır (bk. İbnülemin, IV, 2155).

Hız. Fâtıma'nın edebî metinlerde yer almasına vesile olan diğer bir özelliği de Hz. Ali'nin eşi olmasıdır. Dinî-tasavvufî konularda eser yazan pek çok müellifin yanında özellikle Alevî, Bektaşî şairlerin şiirlerinde Hz. Fâtıma'nın bu yönüyle söz konusu edildiği görülmektedir. Kul Himmet'in, "Gül kokusu Muhammed'in teridir / Âh ettikçe karlı dağlar eritir / Hatice Fâtıma Hakk'ın yâridir / Onun katarından ayırma bizi" dördlüğüyle Edib Harâbî'nin, "Nâciye fakîre kemter bacıdır / Muhammed Ali'ye kuldur nâcidir / Cümle erenlerin başı tâcidir / İşte Fâtımatü'z-Zehrâ'mız vardır" dördlüğü buna örnek teşkil eder. Ayrıca Hasan ile Hüseyin'in anneleri olması dolayısıyla özellikle Kerbelâ vak'ası üzerine yazılan maktel ve mersiyelerle Ehl-i beyt sevgisini işleyen diğer edebî ürünlerde Hz. Fâtıma ile ilgili fasıllara, beyit, kıta ve mesneviler daha çok rastlanmaktadır. Meselâ türünün en tanınmış makteli olan Fuzûlî'nin *Hadikatü's-süadâ* adlı eserinin dördüncü bölümü Hz. Fâtıma'ya ayrılmıştır. Burada onun hayat hikâyesi yer yer manzum parçalar eklenecek ana hatlarıyla anlatılır.

Muharrem ayında dergâhlarda okunan mersiye ve ilâhilerde de Hz. Fâtıma çeşitli vasıflarıyla yer almıştır. Yunus Emre'ye atfedilen, "Kerbelâ'nın yazıları / Şehid düşmüş bâzıları / Fatma Ana kuzuları / Hasan ile Hüseyin'dir // Kerbelâ'da eli bağlı / Âşıkların kalbi dağılı / Fatma Ana ciğer dağılı / Hasan ile Hüseyin'dir" mısralarının yer aldığı hicaz ilâhî (güfte ve notası için bk. *Yunus Emre Divanı II-III*, s. 569-570, 817) bunlardan biridir. Bestekârî meçhul hüzzam makamında, "Kurretül'-ayn-i habîb-i kibriyâsın yâ Hüseyin / Nûr-i çeşm-i şâh-ı merdan murtazâsın yâ Hüseyin / Hem ciğer-pâre-i Zehrâ Fâtıma hayrû'n-nisâ / Ehl-i beyt-i murtazâ Âl-i abâ'sın yâ Hüseyin" ilâhisi de aynı özellikleri ih-

tiva eden muharrem ilâhilerindendir (notası için bk. *Türk Musikisi Klasiklerinden İlahîler*, II, 62).

Bektaşî dergâhlarında mürşidin postunun sağında Hz. Fâtıma'yı temsil eden bir ocak bulunur. Niyazlar önce mürşide, on iki imama ve Hz. Fâtıma'ya, sonra da diğer makamlara yapılır. Bütün nikâh dualarında yer aldığı gibi Bektaşî tekkelelerinde yapılan evlenme törenlerinde de gençlere mürşid önünde yapılan duada, "Bu gençlerin evliliği Fatma Ana'mızla Hz. Ali'nin evliliği gibi mutlu olsun" temennisi tekrar edilir. Yine Bektaşî-Alevî edebiyatında çeşitli renk ve kokuların Ehl-i beyt'ten birini sembolize ettiği inancı vardır. Buna göre siyah renk ve nar kokusu Hz. Fâtıma'yı temsil eder.

Dede Korkut hikâyelerinde üstün ahlaklı kadınlardan söz edilirken bunların Hz. Âişe ve Hz. Fâtıma'nın soyundan geldikleri söylenir (*Dede Korkut Kitabı*, I, 76).

Türk folklorunda Hz. Fâtıma kültürünün önemli bir yeri vardır. Anadolu'da kadınlar Fatma (Fadime) Ana dedikleri Hz. Fâtıma'yı uğur ve bereketin timsali saymışlardır. Anadolu'nun birçok yöresinde ocak duvarları sıvanır veya boyanırken is ile el işareti basılır. Uğur ve bereket getirsin diye basılan bu el "Fatma Ana eli"dir.

"Pençe-i Âl-i abâ" adı verilen elin baş parmağı Hz. Peygamber'i, işaret parmağı Ali'yi, orta parmağı Fâtıma'yı, yüzük parmağı Hasan'ı, serçe parmağı Hüseyin'i temsil eder. Bu bakımdan Âl-i abâ'nın zikredildiği birçok manzume Hz. Fâtıma da söz konusu edilir.

Anadolu'da hanımlar yoğurt mayalarken, turşu kurarken, hamur yoğururken, evin geçimi iyi olsun diye ocağa şeker atarken, hasta olan kimsenin sırtını sıvazlarken, "El benim elim değil Fatma Ana'nın eli" diyerek başlar ve bitirirler. Bu motifte bir bakıma Pençe-i Âl-i abâ'dan şifa beklendiği görülmektedir. Diğer bir halk inancına göre de Fatma Ana küld ekmek pişirdiğinden bilhassa yaşlı kadınlar külü yere dökmez ve üzerine basmazlar. Örgü ve dantel gibi el işlerine başlayan hanımlara yarındakiler, "Kolay gelsin, altın taş olsun, elin kuş olsun; Hızır yoldaşın, Fatma Ana komşun olsun" derler. Türk halkı iyi komşuları için, "Allah seni âhirette Fatma Ana'mıza komşu etsin" temennisinde bulunur.

Ebe doğum yapan kadının sırtını sıvazlarken de, "El benim elim değil Fat-

ma Ana'nın eli" diyerek doğumun kolay olacağına inandığını belirtir ve hastaya telkinde bulunur. Ayrıca doğum esnasında kadınlara "Fatma Ana eli" (anastatika hierochuntica) denilen bir bitki kaynatılıp suyu içirilir. Bu sebeple Anadolu'da bulunmayan ve özellikle çölde yetişen bu bitki hacdan dönenler tarafından getirilir, kıymetli bir hediye olarak hanımlara verilir. Bazı yörelerde yeni doğan kız çocuklarına göbek adı olarak Fatma adının verildiği de bilinmektedir.

Halk arasında yaygın olan bir rivayete göre Hz. Fâtıma cumartesi günü doğum yapmış, doğum esnasında leğen aramış, herkes çamaşır yıkadığı için leğen bulunamamış; bunun üzerine Fâtıma, "Cumartesi günü çamaşır yıkayana şefaet etmem" demiş ve bundan dolayı cumartesi günü çamaşır yıkanmaması gerektiği şeklindeki batıl inanc doğmuştur. Nitekim bugün Anadolu'nun birçok yöresinde bilhassa yaşlı hanımlar cumartesi günü çamaşır yıkamazlar.

Hat sanatında Ehl-i beyt mensuplarının adlarını ihtiva eden çeşitli istiflerle bazı tekke ve camilerdeki Hulefâ-yi Râşidîn isimleri yanında Hz. Fâtıma'nın adı, Hasan ve Hüseyin ile birlikte umumiyetle celi-sülûs hattıyla levhalar halinde yazılmıştır.

Fatma adı Anadolu'nun değişik bölgelerinde yaygın olarak kullanılmakta, bu arada Fadime, Fadik, Fadili, Fadiş, Fato, Fatoş, Fattey şekilleri de kız çocuklarına ad olarak verilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

- Dede Korkut Kitabı* (nşr. Muharrem Ergin), Ankara 1958, I, 76; *Mevlid-i Şerif*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4339, vr. 117^a-121^b; *Hikâye-i Mevlidü'n-nebî*, İstanbul 1311, s. 24-27, 35-37; Süleyman Çelebi, *Vesiletü'n-necât-Mevlid* (haz. Ahmed Ateş), Ankara 1954, s. 65-66, 136, 138, 190, 194; *Yunus Emre Divanı II-III* (haz. Abdülbâki Gölpınarlı), İstanbul 1948, s. 569-570, 817; Muhammed Es'ad Erbilî, *Divân-ı Es'ad: Farsça-Türkçe* (trc. Ali Nihad Tarlan, haz. Cemal Bayak), İstanbul 1411/1991, s. 250-275; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, IV, 2155; *Türk Musikisi Klasiklerinden İlahîler* (İstanbul Konservatuvarı neşriyatı), İstanbul 1933, II, 62-63; Nurettin Albayrak, *Di-nî Türk Halkı Hikâyelerinden Geyik, Güvercin ve Deve Hikâyeleri* (yüksek lisans tezi, 1993), İSAM Ktp., nr. 22705, s. 123-124; Hasibe Ma-zioğlu, "Türk Edebiyatında Mevlid Yazan Şairler", *Türkoloji Dergisi*, VI/1, Ankara 1974, s. 31-62 (59); Müjgan Üçer, "Anadolu Folklorunda Fadime Ana", *TFAY Belleten*, 1975 (1976), s. 147-156; "Fâtıma", *TDEA*, III, 162-163.

